

СВЕТЪТ НА БЪЛГАРИНА В ЕЗИКОВОТО ОГЛЕДАЛО THE WORLD OF BULGARIANS IN THE LANGUAGE MIRROR

Мария Илиева. *Българинът в своя езиков свят (Лингвокултурологично и етнопсихолингвистично изследване).* Велико Търново:
УИ „Св. св. Кирил и Методий“, 2021, 224 с. ISBN 978-619-208-237-6

Университетското издателство „Св. св. Кирил и Методий“ попълни току-що каталога си с едно престижно, съвременно и без съмнение, предизвикващо международен интерес научно изследване – „Българинът в своя езиков свят (лингвокултурологично и етнопсихолингвистично изследване)“. Авторката на монографията доц. Мария Илиева е водещ специалист в областите на лингвокултурологията и етнопсихолингвистиката, който в годините е доказал интереса си към това как българинът осмисля света чрез езика и как езикът отразява интерпретацията на действителността.

В изследването се поставят съществени проблеми, които изискват интердисциплинарна оптика. Проблемът с разбирането води до разсъждения, които надскачат добре познатата отправна точка, при която „взаимното разбиране е потребност, задоволяването на която хората търсят през целия си живот“ (с. 7) и страдат, ако не ги разберат правилно. Авторката на книгата се насочва именно към изясняването на дълбоко залегналите социокултурни модели за осмисляне на света, фиксирани в езика, като вярва, че осъзнаването на различията ще подпомогне взаимното разбиране на участниците в межкултурната комуникация.

Съществен проблем, свързан с разбирането, е проблемът за културната памет. М. Илиева споделя убеждението на лингвистите от различни направления, че инструментът за проникване в паметта е езикът, както и че езикът е инструментът за запаметяване и предаване на опита. Акцентът върху интерпретацията на действителността и проектирането на света чрез езика се извършва през постановките на Ю. Д. Апресян, М. Пенчева, Т. Цивян, И. А. Бубнова, Ст. Димитрова, Н. В. Уфимцева, Й. Бартмински, Р. Джакендорф и др.

Разбирането обаче е свързано с едно особено пречупване и отразяване на колективния опит в културната памет. Върху този проблем разсъждава Примо Леви във философско-есеистичния си роман „Потъналите и спасените“: „Онова, което обикновено имаме предвид под „разбиране“, е всъщност „опростяване“: без радикално да се опрости, светът наоколо би бил една безкрайна, неразгадаема бъркотия, непосилна за способността ни да се ориентираме и да преценяваме своите действия. Ето защо сме принудени да свеждаме всичко познаваемо до схема, като за тази цел си служим с възхитителните инструменти, които сме си изработили в хода на еволюцията и с които се характеризира човешкият род: езика и понятийното мислене“ (Леви 2020: 42). И въпреки действащите механизми за опростено и схематично представяне на действителността, картината на света, опираща се върху тях, всъщност не е толкова опростена според М. Илиева, тъй като е резултат от наслаждането на информация не само от многовековната традиция в осмислянето на света, но и от вариращи компоненти, свързани с общественото развитие.

Етническата и националната идентификация са определящите компоненти в езиковата проекция на света според изследването. „Говорещият човек е винаги национален човек“ (с. 9), е кон-

статацията на авторката. Етническата специфика е подчертана и при дефинирането на понятието *концепт*, като се възприема обяснението на А. А. Леонтиев, че „виждането на света от един народ не може чрез елементарно „прекодиране“ да се преведе на езика на културата на друг народ“ (Леонтиев 1993, цит. по Илиева 2021: 22). При подбора на концептите М. Илиева се опира на заключения, които определят *ядрото на българското езиково съзнание* като отличаващо се по състав и структура от останалите славяни (Сабуркина, Уфимцева), и търси специфичното в българското етнокултурно възприемане на света и реалиите в него и в българската интерпретация на действителността. Въз основа на обратния асоциативен речник на българските асоциации (Балтова и др. 2003) изследователката определя набор от думи с най-голям брой входящи връзки и очертава мрежа от единици, която допълва и осъвременява с данните от нови асоциативни експерименти, които провежда. По този начин за първи път се извежда ядрото на българското езиково съзнание, въз основа на което се подбират концептите, чрез които да се конструира част от българската картина на света. Факторите за подбора на концептите са свързани с тяхната устойчивост и висока честота на поява в асоциативните връзки; със способността им да дефинират говорещия човек във физиологичен или социален план или да имат ценностен характер; с принадлежността им към една асоциативно-вербална мрежа (чрез преки или опосредствани връзки); с високата или ниската им асоциативна честота в сравнение с другите славянски езици. Вследствие на наблюденията си М. Илиева избира за коментар няколко фрагмента от българската картина на света: персоналии и микрообщества (МЪЖ, ЖЕНА, ДЕТЕ, СЕМЕЙСТВО), локации (ДОМ, КЪЩА, ПЪТ, ГРАД, СЕЛО) и ценности (антиценности) (КРАСОТА, ГЛУПОСТ). Аргументиран с убедителна логика, подборът им е съобразен с най-съвременните теоретични и методологически концепции, изложени в теоретичния обзор, като е постигнат забележителен успех в изясняването на терминологични разноречия в научните парадигми. Лингвистичният материал, който използва изследователката, не се основава само върху значението на ключовата дума, чрез която се реализира концептът, и употребата ѝ в литературни текстове, интернет източници и др., а и върху клиширани текстове (паремии и фразеологизми), върху данни от жаргонните формации, върху данни от свободни асоциативни експерименти за българския, руския, белоруския, украинския и полския език, както и от допълнителни асоциативни експерименти на авторката с българи. Това богатство от източници гарантира по-задълбоченото очертаване на българската езикова картина на света „като матрица, през която се чете светът и се разбира“ (с. 46). То дава възможност и за съпоставителен анализ на концептите в славянските езици, като чрез него се доказва тезата за необходимостта от познаване на националните специфики на интерпретациите за света, отразени в различните езици.

При анализа на концептите М. Илиева използва термина *културна конотация*, чиято употреба е оправдана, тъй като обобщава съставките ѝ – емотивни, еспресивни, оценъчни, функционално-стилистични. Изясняването на термина в теоретичния подстъп на изследването още веднъж показва виртуозно умение всяко понятие да бъде включено и подчинено на изследователската методология и задача. Резултатите от анализа се концентрират около заключението за силно изразената антропоцентричност на българската картина на света, като при част от концептите българинът отразява действителността като наблюдател, а при друга част – като преживяващ, като интериоризиращ външните реалии.

Динамиката на картината на света се изразява в различно съотношение на традиционните и съвременните интерпретации при избраните концепти. При някои разликата е незначителна (ценностните концепти), а при останалите е съществена. Например МЪЖ и ЖЕНА в традиционната картина на света са свързани със социалната функция на членове на семейството, а в съвременната – с физиологичния пол, без връзка с концепта СЕМЕЙСТВО. Традиционният концепт СЕМЕЙСТВО се състои от йерархизация на ролите МЪЖ / баща, жена / майка и дете, като най-високо е бащата, а съвременният концепт се отличава с най-високо оценяване на взаимоотношенията любов, подкрепа, разбирателство между членовете на семейството и на детето и връзката му с майката, като останалите членове не са задължителен конституент и дори се конкурират с приятелите и роднините. Тези заключения кореспондират с обяснението в друго изследване, че тенденциите за отчуждение от обществения живот, за липса на доверие в институциите и гражданското общество

водят до капсулиране в семейството: „за младите българи семейството и приятелският кръг имат значително по-висока ценност, отколкото работата“ (Александров 2019: 78). Понякога различията в традиционната и съвременната интерпретация на света са толкова големи, че водят до отделяне на нов концепт – посоката е от конкретно към абстрактно осмисляне на дома като семейство и семейни отношения, и обратно – концептът къща се натоварва с конкретно локативно значение.

Несъществена разлика между традиционната и съвременната картина на света се наблюдава в ценностите. Този извод на авторката е напълно подкрепен от споменатото изследване върху ценностите на младите българи, в което се обобщава, че „ценностните нагласи сред младите българи не се различават драматично от тези на по-възрастните поколения“ и че „в български условия промяна на поколенията не води до ценностна революция, а по-скоро до бавна и предпазлива промяна“ (Александров 2019: 77). Изводът на М. Илиева, че все така вътрешната красота се натоварва с позитивни културни конотации, а външната красота понякога се изравнява с глупостта, е предизвикателство и към антрополозите и социалните психолози.

Контрастивният анализ позволява да се направят заключения за националноспецифичното в българската картина на света. За разлика от други славянски езици, в българското езиково съзнание съществуват по един концепт за мъж и жена, връзката на тези концепти с концепта семейство е слаба, уникален български метафоричен образ на КРАСОТАТА е капката, ГЛУПОСТТА е свързана парадоксално с веселието и т.н. Чрез значението и употребите на езиковите средства М. Илиева реконструира картина на света, която описва традиционните и съвременните представи за действителността на българския езиков колектив.

Убедена съм, че освен високата научна стойност на монографията, проблематиката, която тя разглежда, е интересна не само на специалистите, но и на широк кръг интересувачи се от проблемите на общуването в родна и чуждозезикова среда. За това способства и стилът на изложението, който търпеливо и последователно изгражда пред читателя мисловния, културния, социалния хоризонт на българина, разкрива го чрез познати на всички ни езикови средства, в които дори не сме предполагали, че се крие такова богатство от представи, убеждения, нагласи, опит.

БИБЛИОГРАФИЯ

- Александров 2019:** Александров, Х. Младите българи и европейските ценности. – В: *Европейските ценности. Новата констелация*. Съст. и науч. редакция: проф. д.н. Георги Фотев. София: Нов български университет, 2019. // **Aleksandrov 2019:** Aleksandrov, H. Mladite balgari i evropeyskite tsennosti. – V: *Evropeyskite tsennosti. Novata konstelatsia*. Sast. i nauch. redaktsia: prof. d.n. Georgi Fotev. Sofia: Nov balgarski universitet, 2019.
- Балтова и др. 2003:** Балтова, П., А. Ефтимова, А. Липовска, К. Петрова. *Български асоциативен речник. Прав и обратен*. София: УИ „Св. Климент Охридски“, 2003. // **Baltova i dr. 2003:** Baltova, P., A. E., A. Lipovska, K. Petrova. *Balgarski asotsiatiiven rechnik. Prav i obraten*. Sofia: UI „Sv. Kliment Ohridski“, 2003.
- Леви 2020:** Леви, П. *Потъналите и спасените*. Пловдив: Жанет 45, 2020. // **Levi 2020:** Levi, P. *Potanalite i spasenite*. Plovdiv: Zhanet 45, 2020.

Андреана Ефтимова*

* **Андреана Ефтимова** – проф. д.н., Катедра “Пресжурналистика и книгоиздаване”, Факултет по журналистика и масова комуникация, Софийски университет „Св. Климент Охридски“, a.eftimova@uni-sofia.bg